

19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir Nüfusunun Kaynakları

Ferhat Berber*

ORCID: 0001-0002-9012-4087

Mustafa Mesut Özekmekçi**

ORCID: 0000-0001-7613-9939

Öz

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılda bir yenilik olarak Anadolu ve Rumeli'nin büyük bölümünde orduya alınabilecek erkeklerin tespiti için nüfus sayımları yapmaya başlamıştır. İlk defa 1830-1831 yıllarında başlanan sayımlardan sonra ise nüfusun demografik hareketliliğini tespit için 6 ayda bir nüfus yoklamalarının yapılması da 19. yüzyıl merkezi idaresinin yeni uygulamalarından bir tanesidir. Bu çerçevede sayım ve yoklamaların çıktısı olan nüfus defterleri yerel tarih çalışmaları için oldukça önemlidir. Çünkü sözü edilen arşiv malzemesi sağladığı verilerle Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik yönden anlaşılmasında önem ihtiva etmektedir. Bu dönemde Sığla sancağı içerisinde yer alan ve kozmopolit bir şehir olan İzmir'in Nüfus Defterleri fonunda 1830-1850 yıllarına ait 31 adet nüfus defteri mevcuttur. Bunlara ek olarak farklı fonlara dağılmış olmasına rağmen İzmir'e dair nüfus rakamlarının yer aldığı başka evraklarda mevcuttur. Buradan hareketle çalışmada, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden birisi olan İzmir'in nüfusuna dair vesikaların üzerinde durulmuş ve bunların tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: İzmir, Nüfus, Nüfus Defteri

Gönderme Tarihi: 28/07/2021

Kabul Tarihi: 19/09/2021

*Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Manisa- Türkiye, ferhat_berber@yahoo.com

**Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Büro Yönetimi ve Sekreterlik, Çanakkale- Türkiye, mesutozekmekci@comu.edu.tr

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

BERBER, F. ve ÖZEKMEKÇİ, M. M., "19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir Nüfusunun Kaynakları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 3, 2021, s.1066-1086.

Sources of Izmir Population in the First Half of the 19th Century

Ferhat Berber*

ORCID: 0001-0002-9012-4087

Mustafa Mesut Ozekmekci**

ORCID: 0000-0001-7613-9939

Abstract

As an important innovation in the 19th century, the Ottoman Empire began to make censuses to determine the men who could be recruited in most of Anatolia and Rumelia. After the censuses started for the first time in 1830-1831, one of the new practices of the 19th century central administration is to conduct population surveys every 6 months to assess the demographic mobility of the population. In this context, population registers, which are the output of censuses and surveys, are also very essential for local history studies. Because the aforementioned archive material has serious importance in understanding the socio-economic aspects of the Ottoman province with the data it provides. In this period, İzmir, which was a very cosmopolitan city within the Sığla sanjak, has 31 population registers belonging to the years 1830-1850. In addition to these, other documents are containing the population figures of İzmir, although they are distributed to different sections. From this point of view, in the study, the documents about the population of Izmir, one of the largest and most important cities of the Ottoman Empire in the 19th century, were emphasized and it was aimed to introduce them.

Keyword: İzmir (Smyrna), Census, Population registers

Received Date: 28/07/ 2021

Accepted Date: 19/09/2021

*Associate professor, Manisa Celal Bayar University Faculty of Arts and Sciences Department of History, Manisa- Turkey, ferhat_berber@yahoo.com

**Doctor, Canakkale Onsekiz March University Office Management and Secretariat, Canakkale- Turkey, mesutozekmekci@comu.edu.tr

You can refer to this article as follows:

BERBER, F. ve ÖZEKMEKÇİ, M. M., ‘‘19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir Nüfusunun Kaynakları’’, *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 8, Issue 3, 2021, p.1066-1086.

Источники населения Измира в первой половине

XIX века

Фархат Бербер*
ORCID: 0001-0002-9012-4087

Мустафа Месут Озекмекчи**
ORCID: 0000-0001-7613-9939

Резюме

Османская империя в качестве нововведения в XIX веке начала проводить переписи населения для идентификации мужчин, которых можно было призвать в армию на больших территориях Анатолии и Румели. После переписи, которая впервые была начата в 1830-1831 годах, одна из новых практик центральной администрации XIX века заключалась в проведении обследований населения каждые 6 месяцев для определения демографической мобильности населения. В этом контексте регистры населения, являющиеся результатом переписей и обследований, очень важны для краеведческих исследований. Потому что вышеупомянутый архивный материал важен для понимания османских провинций с социально-экономической точки зрения с учетом данных, которые они предоставляют. В этот период в фонде регистров населения Измира, который был космополитическим городом в пределах санджака Сыгла, имеется 31 регистр населения, относящийся к 1830-1850 годам. В дополнение к этому, есть и другие документы, содержащие данные о численности населения Измира, хотя они распределены в разные фонды. С этой точки зрения в данном исследовании особое внимание уделялось документам о населении Измира, одного из важных городов Османской империи в XIX веке, и его целью было ознакомление с ними.

Ключевые слова: Измир, Население, Регистр населения

Получено: 28 /07/ 2021

Принято: 19/09/2021

*Доцент, Университет Маниса Челал Баяр, Факультет искусств и наук, исторический факультет, Маниса-Турция, ferhat_berber@yahoo.com

**Доктор, Университет Чанаккале Восемнадцать марта Офисное управление и секретариат, Чанаккале – Турция, mesutozekmekci@comu.edu.tr

Ссылка на статью:

BERBER, F. ve ÖZEKMEKÇİ, M. M., ‘19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir Nüfusunun Kaynakları’, *академическая история и мысль*, Т.8, NO.3, 2021, С.1066-1086.

Giriş

Leibniz'in de ifade ettiği gibi bir devletin gücünün gerçek ölçüsü o devletin nüfusedir.¹Ancak idarenin ihtiyaçları için söz konusu nüfustan azami verimi alabilmesinin ilk şartı, o nüfus hakkında detaylı bilgiye sahip olmasıdır. Özellikle üretim/vergi toplama ve güvenlik/savunma bu ihtiyaçların başında gelmektedir.

19. yüzyıla girerken siyasi ve ekonomik alanda büyük sorunlarla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nde bu sıkıntılara çare arayışları II. Mahmud ile ivme kazanmıştır. Bu değişimin en mühim örneklerinin başında Yeniçeri Ocağı'nın ilgası ve askeri alanda çağa daha uygun bir ordu teşkilatına teşebbüs gelmektedir. Aslında Osmanlı idare geleneği, sayım bürokrasisine yabancı olmasa da bir süredir bu usulün sistemli yürütülmediği ve II. Mahmud döneminde yapılan nüfus sayımının askeri amaçlı olarak başlamasına rağmen, bu verilerden daha geniş bir alanda istifade edilerek modern devletin gereklerine biraz daha yaklaşıldığı söylenebilir.²

İmparatorluğun ilk modern nüfus sayımı 1826'da İstanbul'da başlatılmıştır. Ayrıca aynı tarihlerde Rumeli'de Evlad-ı Fatihan neferatına dönük nüfus sayımları da mevcuttur. Özellikle başkentteki sayımların ocağın kaldırılmasından sonra İstanbul'un asayışı, Rumeli'deki tahrirlerin ise yeni kurulmuş Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna asker temini amacıyla yapıldığı açıktır. 1830-1831'de Rumeli ve Anadolu'da özellikle askere alınabilecek Müslüman nüfus ve cizye yükümlülerinin tespiti için nüfus sayım ve yazımları yapılmaya başlanmıştır. Sayımların icrasıyla birlikte aynı zamanda taşradaki demografik hareketlerin düzenli olarak tespiti için 6 ayda bir yoklamalar tutulmaya başlanmış ve yerelde hazırlanan bu veriler İstanbul'daki Ceride Odasına gönderilmiştir.³

Osmanlı Devleti'nin yaptığı nüfus sayımlarına ait evrak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde (BOA) farklı fonlara dağılmış durumdadır. Bu çerçevede nüfusla alakalı en fazla vesika şüphesiz Nüfus Defteri (NFS. d) fonundadır.

¹ Ian Hacking, *Şansın Terbiye Edilişi*, (çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul, İstanbul 2005, s.32.

² Konu ile alakalı geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Neşriyat, İstanbul 1993.

³ Sayımlarla alakalı geniş bilgi için bkz.: Mustafa Mesut Özekmekçi, "İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları ile Mukayesesi" Doktora Tezi, Manisa 2020.

Nüfus defterleri 2000'li yılların başında araştırmaya açılmıştır. 2015 yılına ait arşiv rehberinde nüfus defterleri fonunda 1.173 defter olduğu belirtilmektedir.⁴ Tasnif edilip dijital ortama aktarılan nüfus defterlerinin sayısı son dönemde ciddi oranda artmıştır. 2016 yılında 12.000 kadar defter bulunan bu fonda bugün 20.000'den fazla belge mevcuttur.

Nüfus defterlerinin kendi içerisinde iki farklı gruba ayrıldığı bilinmektedir. Bunlardan ilki mufassal (detaylı) defterlerdir. Mufassal defterler büyük ölçüde sayımların sultanın iradesiyle yapıldığını belirten girizgahlarla başlamaktadır. Ayrıca defterlerde kişilerin fiziksel özellikleri, meslekleri, varsa lakapları, baba adları ve yaşları yer almaktadır. Bunlara ek olarak 1835'e kadar olan defterlerde askere gidebilecek nüfusun tefriki için matluba muvafık (istenilen özelliklere uygun) ifadesinin kısaltması olan mim (m) harfinin de kullanıldığı ifade edilebilir. Mufassal defterlerin yanında Osmanlı bürokrasinin kullandığı bir diğer evrak türü icmal (özet) defterlerdir. İcmal defterlerin nüfusu belirli özelliklere göre sınıflandıran ve tamamıyla pratik amaçlara hizmet eden bir veriler dizisi olduğu söylenebilir. Nitekim bu tarz vesikada Müslümanlar yaş ve fiziksel özelliklerine (tüvana: işe yarar, sabi: küçük, amelmande: iş görmez) göre tasnif edilirken, gayrimüslim nüfus genelde ödedikleri cizye türüne göre (ala: iyi, evsat: orta, edna: kötü) sınıflandırılırlar.⁵

Osmanlı arşivinde nüfus defterlerine ek olarak sayımla alakalı veri barındıran başka belgelerde söz konusudur. Bu bağlamda muhtevası nüfus defterlerine çok benzer olarak Bab-1 Defteri Ceride Odası Defterleri (D. CRD. d), Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK. d), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d), Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri (ML. CRD. d) fonlarında yer alan ve temelde nüfus defteri olan pek çok evrak mevcuttur.⁶ Ayrıca yine nüfusla alakalı olarak Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Fonu (TS. MA. e) ve Cevdet Dahiliye (C. DH) tasniflerinde de sayımların sonuçlarını yansıtan pek çok vesika olduğu eklenmelidir.

Araştırmaya açılması ile birlikte ciddi bir ilgiyi üzerine çeken nüfus defterleri ne yazık ki, kısa sürede metodolojisi oturmamış bir alanın malzemesi haline gelmiştir. Gerek Osmanlı toplumunun sosyal özelliklerine gerekse modern yerleşimlerin yaklaşık iki asır öncesine ait bu verileri ele alan çalışmaların giriş kısımlarında meseleye dair

⁴ Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili" *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, C.8, S.15, Ankara, 2014, s. 230.

⁵ M. Özekmekçi, *a.g.t.*, s.174-179.

⁶ M. Güneş, *a.g.m.*, s.228-237.

birkaç öncü çalışmaya⁷ atıf yapılmakta ancak genellikle defterlerin içeriği tenkide tabi tutulmamaktadır. Ülkemizde üzerinde çalışılmış bir kaynağın yeniden ele alınmaması gibi adı konmamış bir tabunun etkisi ile de kısa sürede bu kıymetli kaynaklar heba edilmektedir. Yine de son zamanlarda Osmanlı Devleti'nin yaptığı ilk nüfus sayımlarını, bürokratik süreci ve “defteroloji” yöntemi açısından ele alan bir çalışmanın bu yöndeki eksikliklere dikkat çekmesi ve ilgili alana katkı sağlaması beklenmektedir.⁸ Yine mühim bir başka mesele İzmir ile alakalıdır. İzmir tarih boyunca iklimi, coğrafi konumu ve bereketli toprakları ile erken çağlardan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren uluslararası ticaret hacminin küresel boyutta genişlemesine paralel olarak daha da önem kazanan İzmir, zamanla Akdeniz'in mühim liman kentlerinden birisi haline gelmiştir.

Bütün bunlarla birlikte İzmir'in ilk nüfus sayımlarını ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bugün Türkiye'nin üçüncü büyük kenti konumundaki bir yerleşimin tarihine ait çeşitli eserler kaleme alınmakta ise de bu eserlerde de İzmir nüfusu verileri genellikle seyyahların verdiği bilgilere dayanmaktadır. Oysa nüfus defterlerinin araştırmacılara açılmasının üzerinden yıllar geçmiştir. Bunun tek istisnası M. Kütükoğlu'nun 16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar İzmir şehrinin nüfus ve yerleşim alanlarını detaylı biçimde inceleyen makalesidir.⁹

Bu çalışmanın birincil amacı önemseydiğimiz bu sorunlara dikkat çekmektir. Bunun yanında üzerinde çalışmakta olduğumuz 19. Yüzyılın ilk yarısında İzmir nüfusunun kaynaklarının bir ön değerlendirmesini de paylaşmak amacındayız. Böylelikle muhtemel tenkitlerle çalışmanın yol haritasının daha sağlıklı hale gelmesi ancak memnuniyet yaratacaktır.

İzmir Nüfusuna Ait Belgeler

Nüfus defterleri fonunda içeriğinde İzmir'e ait veri bulunan ve 1830-1850 yılları arasına tarihlenmiş mufassal ve icmal karışık olarak 34 adet nüfus defteri

⁷Mahir Aydın, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, s.81-107, Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C Başbakanlık DİE, Ankara, 1995, Nejdet Bilgi, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Türk Yurdu*, C.19-20, S.148-149, 1999-2000, s.117-124.

⁸ M. Özekmekçi, *a.g.t.*, s.174-179.

⁹Mübahat Kütükoğlu, “İzmir Şehri Nüfusu Üzerine Bazı Tesbitler”, *İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları*, İzmir, 2000, ss. 13-25. Kütükoğlu'nun bu çalışmada kullanmış olduğu defter ML. VRD. 832 numaralı deftere arşivde rastlanmamıştır. Ancak bu defter ile NFS. D. 2944 kodlu defter aynı tarih ve içeriktedir. Bkz. Ekler

bulunmaktadır. Bu defterler içerisinde NFS. d fonunda olan 2902, 2911, 2913, 2914 numaralı olanlar, şehrin ilk nüfus sayımına aittirler. İzmir’de ilk nüfus sayımının başlama tarihi (H. 8 Cemaziyülevvel 1246) 25 Ekim 1830’dur. İzmir sayımının yapılması için tayin edilen memur ise Evkaf Müfettişi Süleyman Raşid Efendi’dir.¹⁰

Müslümanlara Ait Olan Kayıtlar

Müslümanların kaydedildiği 2902 numaralı defterin İzmir’in İslam nüfusu için kütük vazifesi gördüğü söylenebilir. Zira bu defterlerin sonuçları 1830-1831 sayımının neticelerini günümüz alfabesine aktaran Enver Ziya Karal tarafından da kullanılmıştır.¹¹ 2902 numaralı defterin girişinde yer alan: “*Liva-i Sığla, liva-i mezkûrda vaki nefsi medine-i İzmir’in mahallat ve çarşı ve hanlarda ve medine-i mezkûr nevahisinden zikr-i ati beş adet kazada sakin bil-cümle müslimin*” ifadesinden, defterde İzmir şehri ile birlikte, İzmir’e bağlı kaza ve nahiyelerin de nüfusunu içerdiği anlaşılmaktadır.

Her satırda genel olarak 5 kişinin kaydedildiği defterde, yazımı yapılan kişilerin detaylı şekilde eşkâl (fiziki görünümleri) tarifleri yapılarak, askerliğe uygun olanların isimlerinin altına mim rumuzu konulmuştur. Defterden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde İzmir şehir merkezinde Müslümanların meskûn olduğu toplam 14 adet mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde ise toplam 3.429 hane ve 7.010 erkek nüfus vardır.¹² Defterdeki hanelerle alakalı konuya eklenmesi gereken bir husus daha mevcuttur. Bu da yapılan hane kayıtlarından hareketle özel mülkiyetin tespitidir. Zira evlerinin sahibi olan kimseler *sahib-i menzil*, kiracılar ise *müstecir* şeklinde ifade edilmişlerdir.¹³

No	Mahalle
1	Şeyh (Der Medine-i İzmir)
2	Pazaryeri
3	Ali Reis
4	Çiçek
5	Selatinoğlu
6	Mir Ali

¹⁰ Konuyla alakalı bkz. BOA, HAT, 716-34164 ve 716-34164-A.

¹¹ Karal, *a.g.e.*, s.133.

¹² BOA, NFS. d 2902, s.76.

¹³ BOA, NFS. d 2902, s.1-2.

7	Hatuniye
8	Faik Paşa
9	Cedid
10	Kefevi
11	Cami Atik
12	Kasap Hızır
13	Hasan Hacı
14	Hisariçi
15	Mahalle Haricinde Bahçelerde kalan Bahçıvanlar
16	İzmir Haricinde Bahçelere muttasıl kale tabir olunan Kara (?) Süleyman Paşa merhumun bahçelerinde sakin

Tablo 1: İzmir Şehir Merkezindeki Mahalleler¹⁴

Mahallelerin yazımından sonra İhtisab nazırı ve muhassılın emrinde bulunan kişiler “*daire-i nazır-ı ihtisab ve muhassıl-ı İzmir*”, şeklinde kaydedilmiş, sonrasında ise tüfekçibaşının emrinde olan “*tüfenkçibaşı maiyetinde olan sekbanan*”, olarak sekbanların tahrirleri yapılmıştır.¹⁵ Resmi görevlilerin kayıtlarının arkasından İzmir’deki han, dükkân ve çarşılarında bulunan ve çeşitli meslekleri icra eden bekârlar yaptıkları mesleklere göre ayrı ayrı kayıt altına alınmıştır.

Şehir merkezinin tahririnin tamamlanmasını müteakip İzmir’e bağlı beş adet kazanın yazımı yapılmıştır. Bunlar Urla, Ayasefid (Güzelbahçe), Birunabad (Bornova), Tiryanda ve Cumaabad (Cumaovası-Menderes) kazalarıdır. Söz konusu yerlerde toplam 2.817 hanede 6.303 erkek vardır.¹⁶Bir nevi kütük olarak da tanımlanabilecek bu defterdeki nüfus kayıtlarının dışında, şehirdeki demografik hareketlere dair veriler de bulunmaktadır.

Şehirdeki yerli nüfus dışında Mora, İstanbul, Karahisar-ı Sahib vb. yerlerden gelerek sayım esnasında şehirde bulunanlarla alakalı ve *Liva-i mezkûrun havi olduğu*

¹⁴ BOA, NFS. d 2902, s.1-76.

¹⁵ BOA, NFS. d 2902, s.77-80.

¹⁶ BOA, NFS. d 2902, s.122, 131, 142, 154 ve 163.

kaza ve kasabattan zikr-i ati kazalarda misafireten sakin olan muhacirin, nefs-i İzmir'de sakin muhacirin" şeklinde bir girizgâhla tutulmuş ayrı bir defter daha mevcuttur.¹⁷

İzmir'in bu ilk nüfus kaydının ardından Müslüman¹⁸ nüfus için Aralık M. 1831 (Receb H. 1247) ve Temmuz M. 1832 tarihli iki adet nüfus defteri daha bulunmaktadır. Bunlar nüfus yoklamalarının kayıtlarıdır. Bu defterlerin yoklama olduğu değişen hane ile nüfus sayılarından ve ayrıca kişiler için tutulan notlardan anlaşılmaktadır. Örneğin ilk tahririne ait 28 Ekim 1830 tarihli ve 2902 numaralı deftere göre Pazaryeri mahallesinde 188 hanede 412 erkek varken, 2934 numaralı defterde 175 hane ve 393 erkek, 2935 nolu defterde ise 181 hane, 374 erkek bulunmaktadır.¹⁹

Çalışma konusunun zaman aralığında yer alan bazı defterlerin aslında nüfus defteri olmadığı anlaşılmıştır. Bunlardan bir tanesi arşivde H.29.12.1259 (M. 20.01.1844) olarak tarihlendirilmiştir. Ancak defter içeriği incelendiğinde belgenin H. 1288 (M.1871-1872) yılına ait olduğu ve kura çekilişiyle yani askere gideceklerle alakalı olduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Üç defterin ise Anadolu'da yer alan eyalet ve kazalarda kaç adet nüfus ve yoklama defterinin olduğu ifade edilmektedir.²¹ Yine dört adet icmal defterde de İzmir'le beraber Anadolu, Rumeli, Irak vb. yerlerin nüfusuna dair veriler bulunmaktadır.²²

Ele aldığımız kaynaklardan 2908 ve 2909 numaralı defterler farklı kodlanmış ayrı defterlermiş gibi algılanabilirler. Ancak defterler incelendiğinde bunların tamamen farklı defterler olmadığı ve aynı sayımın iki ayrı nüshası olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü iki defterde de aynı kişiler, aynı sıra ve yaşlarla kayıtlıdır. Ancak 2908 numaralı defterde sadece kırmızı ile mim işaretlemeleri yer alırken, 2909 numaralı defterde mim rumuzu olmayıp daha sonradan üzerine diğer nüfus vukuatlarının kaydının yapıldığı, ayrıca bazı yer isimlerinin kısaltılarak yazıldığı görülmektedir.²³

¹⁷"Morevi İzmir'de sakin uzun boylu kara bıyıklı tacir Halil bin Ali, sin 40"; "Asitaneli olup bu defa Cezayir'den vürüd ile İzmir'de sakin uzun boylu sarı bıyıklı Kahveci Ali bin Hasan, sin 40. BOA, NFS. d 2908, s.1.

¹⁸ BOA, NFS. d 2934 ve 2935. Karşılaştırma için bkz. BOA, NFS. d 2902, s.8, BOA, NFS. d 2934, s.18 ve BOA, NFS. d 2935, s.31.

¹⁹Karşılaştırma için bkz. BOA, NFS. d 2902, s.8, BOA, NFS. d 2934, s.18 ve BOA, NFS. d 2935, s.31.

²⁰BOA, NFS. d 7330.

²¹ BOA, NFS. d 7429; 7430 ve 7432.

²² BOA, NFS. d 3862, 3867, 3870.

²³ Misalen 2908 numaralı defterin 26. sayfasında *Akçeşehir-i Aydın nam diğer Söke nefsi-i kazaba-i Söke'de sakin Mora muhacirleri yazmaktayken* 2909 numaralı defterin 16. sayfasında *nefs-i kasaba-Söke'de sakin Mora muhacirleri yazmaktadır*.

Burada dikkat çekilmesi gereken çok önemli bir husus bulunmaktadır. Bunlar aynı defterler olmalarına karşın arşiv personelinin yaptığı tarihlendirmede birisi H.29.12.1246 (2908 no) diğeri ise H.29. 12. 1259 (1844-1845) olarak künyelenmiştir. Bunun en muhtemel sebebi ise arşiv personelinin tarihlendirme yaparken defterin başında bir tarih yazılmadığı hallerde, defter içindeki vukuat kayıtlardan hareketle en erken ya da en geç tarihi defter tarihi olarak vermesi olmalıdır. Bu ise nüfus defterlerini ele alırken kullanılan yöntem açısından üzerinde durulması gereken önemli bir problemdir.²⁴

İzmir nüfusuyla alakalı bilgi barındıran belgeler sadece nüfus defterleri değildir. D. CRD. d. fonundaki bir belgede de İzmir'deki Müslüman nüfusa ait özet veriler bulunmaktadır.²⁵ Bu defterin tarihi ise H. 21.10.1246'dır. (M.4.4.1831).

KK. d. fonunda ise Ekim 1837 ile Mart 1838 arasındaki 6 aylık zaman diliminde şehirdeki demografik hareketlere dair oldukça tatmin edici bilgiler veren ve şeklen bilinen nüfus defterlerinden biraz daha farklı bir formda olan yoklama defteri mevcuttur.

Defterin girizgâhında “*İş bu 1253 senesi şehri receb-el ferdin ibtidasından sene-i mezkure zi'l-hicce'ti'ş şerifesi intihasına değin irade-i kıta-i seniyye-i mü'lükane mucibince altı aylık nefsi-i İzmir ve havi olduğu nevahi ahalisinden gelen ve giden ve doğan ve fevt olanların yoklama defteridir ber veçhe ati zıkr ve beyan olunur.*” yazmaktadır.²⁶

Arşivin tasnif faaliyetlerinin artmasıyla bilinen nüfus evrakının dışında bu tarz farklı şekil barındıran daha çok evrakın çıkması muhtemeldir. Bu durumda İzmir'deki demografik hareketlerin çok daha detaylı şekilde ele alınabilmesine imkân sağlayacaktır.

Daha önce bahsedilen çeşitli fonlar dışında C. DH. ve TS. MA. d. fonlarında da İzmir nüfusuna dair bilgiler içeren evrakın bulunduğu söylenmelidir. Bu çerçevede C. DH. fonunda İzmir nüfusunun özetlenmiş olduğu 3 tane yoklama belgesi

²⁴ Örnek olması adına H. 1247 yılına ait olan 2908 numaralı defterde Seferihisar'da birinci sırada yazılan ve tahrir esnasında 40 yaşında olan Yahya Çavuş'un H. 1257'de öldüğü (*fevt sene (12)57*) 2909 numaralı defterden anlaşılmaktadır. BOA, NFS. d. 2908, s.10, BOA, NFS. d 2909, s.5.

²⁵ BOA, D. CRD. d 39903. Ayrıca bkz. Cahit Telci, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Sığla Sancağı'nın Nüfusu”, *Perspective on Ottoman Studies, Papers from the 18th Symposium of the International Commitee of Pre Ottoman Studies (Ciepo), Transaction Publishers*, Berlin, 2010, s.807-820.

²⁶ BOA, KK. d 6313.

mevcuttur.²⁷Ek olarak TS. MA. d. kataloğunda da İzmir’de askere alınabilecek dair bilgiler söz konusudur.²⁸

Gayrimüslimlere Ait Olan Kayıtlar

İzmir’in ilk nüfus sayımında şehirdeki gayrimüslimler için ayrı ayrı defterler oluşturulmuştur.²⁹ Bu çerçevede NFS. d. Fonunda bulunan 2911 numaralı defter Rum, 2913 numaralı defter Yahudi nüfusa aittir. D. CRD. d. fonunda yer alan 39958 numaralı defter ise Ermeni nüfusa aittir. Üç defterin de girizgâhları hemen hemen aynıdır. Bu defterlerde de nüfus tıpkı Müslümanlar gibi detaylı eşkâl tarifleri ile kaydedilmiştir. Ayrıca gayrimüslimlere ait tüm nüfus defterlerinde olduğu üzere reayanın ödediği cizyenin türü de belirtilmiştir. Verilere göre gayrimüslimler ağırlıklı olarak İzmir şehrinin merkezinde ikamet etmektedirler. Oysa Müslüman nüfus şehir merkezi ile birlikte çevre mahallelere de dağılmış durumdadır.

2911 numaralı deftere göre İzmir merkezindeki Rum nüfusun toplamı 2.423 hanede bekârları da dahil olarak 6.637 erkektir.³⁰ 2913 numaralı deftere göre şehir merkezindeki Yahudiler 1.693 hanede 3.530 kişidir.³¹ Ermeni nüfusun büyük çoğunluğu İzmir şehir merkezinde toplanmış olmakla birlikte sadece Kasap Hızır mahallesinde 111 hane ve 275 kişilik küçük bir grubunda Müslümanlarla beraber yaşadığı anlaşılmaktadır.³² Bu tarihte İzmir merkezindeki Ermeni nüfus ise 659 hanede 2.205 kişidir.³³

İlk nüfus sayımının ardından gayrimüslimlere ait yoklama defterleri oluşturulmuştur. Bu çerçevede Aralık M. 1831 (Receb H. 1247) ve Temmuz M. 1832 tarihli çeşitli nüfus yoklama defterleri mevcuttur.³⁴ Nüfus defteri fonunun dışında Ceride Odası fonunda da gayrimüslim nüfusa dair veri barındıran bir yoklama icmali mevcuttur.³⁵ Ayrıca nüfus defterleri fonunda yer alıp, arşiv personeli tarafından 1267

²⁷ C.DH, 139-6933 ve 203-10109. Evraklardan bir tanesinde yapılan açıklama şu şekildedir: “İzmir kalemi dâhilinde olan İzmir kazasında sakin ve mütemekkin İslam ve reaya kâffe-i nüfusu zükûrun ölü ve doğan ve gelen ve gidenlerinin miktar ve kemiyetini mübeyyin bermuceb-i nizam iktiza eden mümzî yoklama defteri mahallinde tanzim ve ceride muhasebesine takdim kılınmıştır.” BOA. C.DH, 200-9982.

²⁸ “Liva Sığla ma İzmir” BOA, TS. MA. d. 783, s.2.

²⁹ BOA, NFS. d. 2911 ve 2913. BOA, D. CRD. d. 39958.

³⁰ BOA, NFS. d. 2911, s.37.

³¹ BOA, NFS. d. 2913, s.79.

³² BOA, D. CRD. d. 39958, s.41-46.

³³ BOA, D. CRD. d. 39958, s.41-46.

³⁴ BOA, NFS. d. 2936 ve 2937, 2939. 2936 numaralı defterin ilk sayfası neredeyse yok denecek kadar yıpranmıştır.

³⁵ Telci, a.g.m., BOA, D. CRD. 39991.

(M.1850-1851) olarak tarihlendirilen 2 belge de nüfus defteri olmayıp aslında cizye defteridir. Çünkü nüfus defterlerinde gayrimüslim nüfusun kayıtlarında hem eşkâl tarifi bulunmakta hem de cizye mükellefi olsun olmasın her yaştan erkek nüfus yazılmaktadır. Hâlbuki bu defterlerde eşkâl tarifleri yoktur ve sadece cizye mükelleflerinin kayıtları vardır.³⁶ Yine ML. VRD. CMH. d. fonundaki bazı belgeler de cizye mükellefi reaya nüfusun cizye bilgilerinin icmalleri niteliğindedir.³⁷

³⁶ BOA, NFS. d. 2945, 2946.

³⁷BOA, ML. VRD. CMH. d. 7, 50, 644, 498, 821.

Sonuç

Nüfus defterleri hiç şüphesiz Osmanlı yerleşim birimlerine dair en önemli kaynaklardır. Bu çerçevede İzmir'in nüfus verilerini içeren malzemeler de oldukça kıymetlidir. Bugüne kadar İzmir'i merkeze alan ve bu vesikaların ana kaynak olduğu çalışmaların yok denecek kadar az olması İzmir gibi bir şehir için şanssızlıktır.

Bunun yanı sıra bu tür malzemenin kritik ve kıyaslaması yapılmadan çalışma konusu haline gelmesi ise hatalı sonuçların dolaşıma girmesine yol açacaktır. Çünkü yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, üzerinde tarih bulunmayan belgenin arşiv görevlileri tarafından standardı olmayan yöntemlerle tarihlendirilmesi ve yine aynı kayda farklı nüshalarının iki ayrı deftermiş görüntüsü vermesi, türünden detaylar fark edilmeden yapılan kaynak kullanımı büyük hatalara yol açacaktır.

Çalışmamız bu düşüncelerden hareketle oluşturulmuş ve yüzyılın ilk yarısında şehir nüfusunun kaynaklarının araştırmacılara hatırlatılması hedeflenmiştir. Zira içinde bulunduğumuz çağın özellikle yeni nesiller için geçmiş ile olan bağı süratle kopardığı düşünülürse, söz konusu kaynaklardan üretilecek eserlerin de aynı hızla literatüre kazandırılması İzmir için bir gereklilik gibi durmaktadır.

Ayrıca zaman ilerledikçe yenilerinin tasnif edildiği nüfus defterleri üzerine söylenecek sözlerin tükenmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu sebeple çalışmada ele alınan defterlerin sayısı, muhtevası vs. üzerine getirilecek eleştiriler büyük katkı sağlayacaktır.

Neticede İzmir gibi Türkiye'nin en gelişmiş üçüncü kentinin tam da küreselleşme çağının ivme kazandığı bir dönemdeki nüfusu, demografik özellikleri ve sosyal yapısı üzerine nitelikli çalışmaların yapılması için geç kalındığı ancak bir yerlerden başlamak gerektiği de açıktır.

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA, Cevdet Dahiliye (C. DH), 200-9982; 139-6933, 203-10109.

BOA, Bab-1 Defteri Ceride Odası Defterleri (D. CRD. d), 39903; 39958, 39991.

BOA, Hatt-1 Hümayun Tasnifi (HAT), 716-34164; 716-34164-A

BOA, Maliye Varidat Cizye Muhasebesi (ML. VRD. CMH. d), 7, 50, 364, 644, 498, 821.

BOA, Kâmil Kepeci Tasnifi (KK. d), 6313.

BOA, Nüfus Defterleri (NFS. d), 2902; 2908, 2909, 2910, 2911, 2913, 2934, 2935, 2936, 2937, 2938, 2939, 2940, 2941, 2942, 2943, 2944, 2945, 2946, 2964, 3862, 3870, 3188, 3867, 7329, 7330, 7331, 7429, 7430, 7432, 7447.

BOA, Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Defterleri (TS. MA. d), 783.

AKYILDIZ, A., *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Neşriyat, İstanbul 1993.

AYDIN, M., “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, İstanbul, 1990, s.81-107.

BİLGİ, N., “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Türk Yurdu*, C.19-20, S.148-149, 1999-2000, s.117-124.

HACKİNG, I., *Şansın Terbiye Edilişi* (çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul 2005.

GÜNEŞ, M., “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, C.8, S.15, 2014, s.221-240.

KARAL, E., Z., *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık DİE, Ankara, 1995.

KÜTÜKOĞLU, M., “İzmir Şehri Nüfusu Üzerine Bazı Tesbitler”, *İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları*, İzmir, 2000, ss. 13-25.

TELCİ, C., “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Sığla Sancağı'nın Nüfusu”, *Perspective on Ottoman Studies, Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre Ottoman Studies (Ciepo)*, Transaction Publishers, Berlin, 2010, s.807-820.

ÖZEKMEKÇİ, M., M., “İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları ile Mukayesesi”, Doktora Tezi, Manisa, 2020.

Ekler

İzmir Nüfusuna Ait Vesikalar

Sıra	Fon- No (NFS. d.)	Sayfa/Varak	Yer	Yıl	Tür	Din
1	2902	164 Varak	İzmir, Urla, Ayasefid, Birunabad, Deryande, Cumaabad	H. 1246	Mufassal	İslam
2	2908	31 Varak	İzmir (Merkez), Çeşme, Alaçatı, Seferihisar, Hereke Nahiyesi, Kuşadası, Söke, Çine	H.1246	Mufassal	İslam (Geneli Mora Muhaciri)
3	2909	20 Varak	İzmir (Merkez), Çeşme, Alaçatı, Seferihisar, Hereke Nahiyesi, Kuşadası, Söke, Çine	H.1246	Mufassal	İslam (Geneli Mora Muhaciri)

4	2910	10 Varak	İzmir, Urla, Birunabad, Deryande, Cumaabad, Karaburun, Çeşme, Mandıçe, Balat, Dalama, İneabad	H.1259	Mufassal	İslam (Kıpti)
5	2911	282 Sayfa	İzmir, Urla, Ayasefid, Birunabad, Deryande, Cumaabad	H.1246	Mufassal	Reaya
6	2913	85 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	H.1246	Mufassal	Reaya
7	2934	263 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	Receb H.1247 M. Aralık 1831	Mufassal (Yoklama)	İslam
8	2935	449 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	Safer H. 1248 M. Temmuz 1832	Mufassal (Yoklama)	İslam
9	2936	175 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	H.1247	Mufassal (Yoklama)	Reaya

10	2937	276 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	Safer H.1248 M. Temmuz 1832	Mufassal (Yoklama)	Reaya
11	2938	100 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	H.1259	Mufassal	Reaya
12	2939	51 Sayfa	Birunabad (Bornova) Kazası	Receb H.1247 M. Aralık 1831	Mufassal	Reaya
13	2940	103 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	Safer H. 1248 M. Temmuz 1832	Mufassal	Reaya
14	2941	99 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	H. 1247	Mufassal (Yoklama)	Reaya
15	2942	44 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	H. 1247	Mufassal (Yoklama)	Reaya
16	2943	100	İzmir Merkez Kazası	H. 1260	Mufassal	İslam
17	2944	24 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	Zilhicce H. 1260 M. Aralık 1844	Mufassal	İran Tebaası ³⁸ , İslam Kıpti
18	2945 ³⁹	32 Sayfa	İzmir Merkez Kazası	H.1267	Cizye Türü	Reaya

³⁸ İran tebaasının sayım tarihi H. 6 Cemâziyelâhir 1244'tür. (M. 23 Haziran 1844).

³⁹Söz konusu defter şekil yönünden oldukça farklı bir defterdir. Bu bağlamda kişilerin fiziksel görünüşlerine yer verilmemiştir. Buna karşın kişiler *isim, babaların adları, künye, yaş, sanat (meslek) ve mesken* (oturdıkları mahal) belirtilerek kayda geçirilmişlerdir.

19	2946 ⁴⁰	28 Sayfa	Birunabad (Bornova)	H.1267	Cizye Türü	Reaya
20	2964	12 Sayfa	İzmir, Ayasefid-i Kale-i Cedid, Birunabad, Deryande, Cumaabad, Urla	H.1247	İcmal	İslam
21	3862	12 Sayfa	Anadolu Kıtası	H.1248	İcmal	İslam, Reaya, Kıpti
22	3870	4 Sayfa	Rumeli, Anadolu	H. 1260	İcmal	Reaya
23	3188	134 Varak	Aydın Eyaleti	H.1260	İcmal	İslam, Reaya, Kıpti
24	3867	12 Sayfa	Hüdavendiğar, Ankara, İzmir vb.	H. 1264	İcmal	İslam, Reaya, Kıpti
25	7329	2 Sayfa	Aydın Eyaleti	H.1259	İcmal	İslam, Reaya Esnaf
26	7330	2 Sayfa	Aydın Vilayeti	H.1259	-	-
27	7331	2 Sayfa	İzmir Nefs	H.1259	Mufassal (Yoklama)	İslam
28	7429	1 Sayfa	Anadolu Kıtası	H.1254	-	-
29	7430	36 Sayfa	Anadolu Kıtası	H.1261		

⁴⁰ Defter şeklen 2945 numaralı defter ile aynıdır.

30	7432	52 Sayfa	Anadolu Kıtası	H.1262		
31	7447	1	Anadolu ve Rumeli	H.1258	İcmal	İslam, Reaya, Kıpti

No	Fon	Sayfa/Varak	Yer	Yıl	Tür	Din
1	D.CRD.d 39903	67 Sayfa	Sığla	H. 1246	İcmal	İslam, Reaya
2	D.CRD.d 39991	5 Sayfa	Sığla	H. 1246	İcmal	Reaya
3	D.CRD.d 39958	55 Sayfa	Sığla	H.1246	Mufassal	Reaya

No	Fon	Sayfa/Varak	Yer	Yıl	Tür	Din
1	KK. 6313	206	İzmir	Receb H. 1253- Zilhicce 1254 Ekim 1837- Mart 1838	Yoklama	İslam

No	Fon	Sayfa/Varak	Yer	Yıl	Tür	Din
1	C.DH 139-6933	2	İzmir	H.1253	İcmal	İslam, Reaya

2	C.DH. 200-9982	2	İzmir	Receb H. 1254- Zilhicce 1255 Eylül 1838- Mart 1839	İcmal	İslam, Reaya
3	C.DH. 203- 10109	1	İzmir	H.1255	İcmal	Reaya

No	Fon	Sayfa/Varak	Yer	Yıl	Tür	Din
1	TS.MA.e 783	2	Rumeli- Anadolu	H.1255	İcmal	İslam

No	Fon	Sayfa/Varak	Yer	Yıl	Tür	Din
1	ML.VRD.CMH.d ⁴¹ 644	24	İzmir	H.1263	Mufassal	Reaya
2	ML.VRD.CMH.d ⁴² 498	24	İzmir, İstanbul	H.1261	Mufassal	Reaya
3	ML.VRD.CMH.d 7	12	İstanbul, Edirne, İzmir vb.	H.1255	İcmal	Reaya
4	ML.VRD.CMH.d 50	4	Rodos, Bozcada, İzmir vb.	H.1258	İcmal	Reaya
5	ML.VRD.CMH.d 821	4	Menteşe, Saruhan, İzmir vb.	H.1263	İcmal	Reaya

⁴¹ Sadece cizye mükelleflerinin kayıtları vardır.

⁴² Sadece cizye mükelleflerinin kayıtları vardır.